

УДК

37.013.78

Гупан Н. М.

*д.п.н., проф., головний
науковий співробітник*

відділу

історії педагогіки

Інституту педагогіки

НАПН України

ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ОСВІТИ

Розбудова української освіти тісно пов'язана з розвитком підручникотворення. За роки розвитку українського шкільництва навчальна книга пройшла шлях від рукописів та першодруків до сучасного електронного засобу навчання. Початком цього процесу вважаємо другу половину XIX ст.

Саме у ці часи на підросійській території України найбільш активно розгорнувся процес підручникотворення, оскільки тогочасні буржуазні реформи актуалізували масову підготовку фахівців з різних галузей господарства та напрямів діяльності. Освіта відкривала людині можливості піднятися на вищий соціальний щабель у суспільстві. Зокрема серед селян (найчисельнішої верстви населення) домінувало

прагнення вивчити свою дитину на шкільного вчителя. Такі мрії простих людей (здебільшого неписьменних) співпадали з політикою влади спрямованої на збільшення кількості шкіл в умовах розгортання модернізаційних процесів у суспільстві.

Держава централізовано розбудовувала систему освіти і підручник поступово перетворювався на один з її елементів, що мав відповідати інтересам влади і суспільному замовленню, рівню розвитку галузевої науки, вимогам навчальної програми та ін. Водночас, слід зауважити, що дидактичного визначення поняття «підручник» у вітчизняній педагогічній науці, на той час, не було, хоча сам термін використовувався.

Навчальна книга знаходилась під трансформаційним впливом інших елементів освітньої системи і відповідно впливала на них. Підручник як носій змісту освіти і методики навчання відповідного предмету змінювався в залежності від конкретних історичних умов. Трансформувалося розуміння його функцій і ролі у навчанні, що утверджувались у вітчизняній освіті та педагогічній думці.

Дослідники, аналізуючи розвиток українського підручникотворення з дидактичних позицій, традиційно починають із визначення поняття «підручник». Вважаємо за доцільне зберігати такий підхід висвітлюючи історію цього процесу, оскільки підручник знаходився під трансформаційним впливом тих зрушень, що відбувалися в освіті у різні часи її

розбудови і поняття «шкільний підручник» теж зазнавало змін.

Межі поняття «підручник» завжди були розмитими, оскільки його часто асоціювали та інтегрували з іншими навчальними виданнями, такими, як посібник, poradник, задачник, довідник, хрестоматія та ін. Для з'ясування, що таке підручник, доцільно відштовхнутися від функцій цієї книги у відповідний історичний період. Узагальнюючи накопичений в історії педагогіки досвід, можна стверджувати, що традиційно підручнику властиві дві основні функції: 1) він є джерелом навчальної інформації, що розкриває в доступній для учнів формі передбачений відповідними освітніми програмами, зміст; 2) підручник виступає засобом навчання, за допомогою якого здійснюється організація освітнього процесу, у тому числі і самоосвіта учнів.

Тож, аби виконувати ці основні функції, підручник має бути носієм інформації відповідно до програми, яку автори певним чином відбирали і структурували (розташовували, представляли у книзі). Цей процес, по суті, і є конструюванням підручника, що реалізовували автори з урахуванням низки умов, вимог серед яких:

- цілі і завдання освіти, які досягалися за допомогою підручника. Якщо завданням освіти була передача учням системи готових знань - підручник набував відповідних характеристик. Якщо, окрім знань, авторів

цікавило формування в учнів певних умінь і навичок, то ці характеристики змінювалися. Якщо творці навчальної книги орієнтувалися на розвиток особистості дитини, зокрема особистісно орієнтоване, або особистісно центроване навчання, у підручнику обов'язково мають бути присутні елементи, що впливають на емоційну сферу дитини, її цінності, мислення, культуру і тощо. Звичайно, могло бути комбінування або системне використання різних підходів в одному підручнику. Але часто підручник (особливо для старших класів) був і ще залишається, структурованою в логічній послідовності, викладеною науковою інформацією, що здебільшого не враховує освітні потреби і особистісні складові учнів;

- вікові і індивідуальні особливості дітей (в першу чергу, індивідуальні стилі навчання).

Це далеко неповний перелік того, що слід враховувати дослідникам історії конструювання підручника. Важливим аспектом цього процесу може бути реалізація у підручнику розвитку психічних можливостей учнів (їх інтелектуальних здібностей, мотиваційної сфери, особистісних якостей, системи ціннісних орієнтацій). Тобто, як автори забезпечували умови для формування сукупності психічних властивостей особистості, що мали складати основу її активної, продуктивної і самостійної життєдіяльності в умовах соціальної дійсності.

Отже, підручник - це комплексна модель освітнього процесу, що історично відображала і відображає його цілі, принципи, зміст, технологію. Водночас підручник не лише відбивав і відбиває певну модель освітнього процесу, але і проектує її реалізацію в історико-педагогічних дослідженнях.